

BAHÇEBAŞI KAPMASI*

Arş. Gör. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR

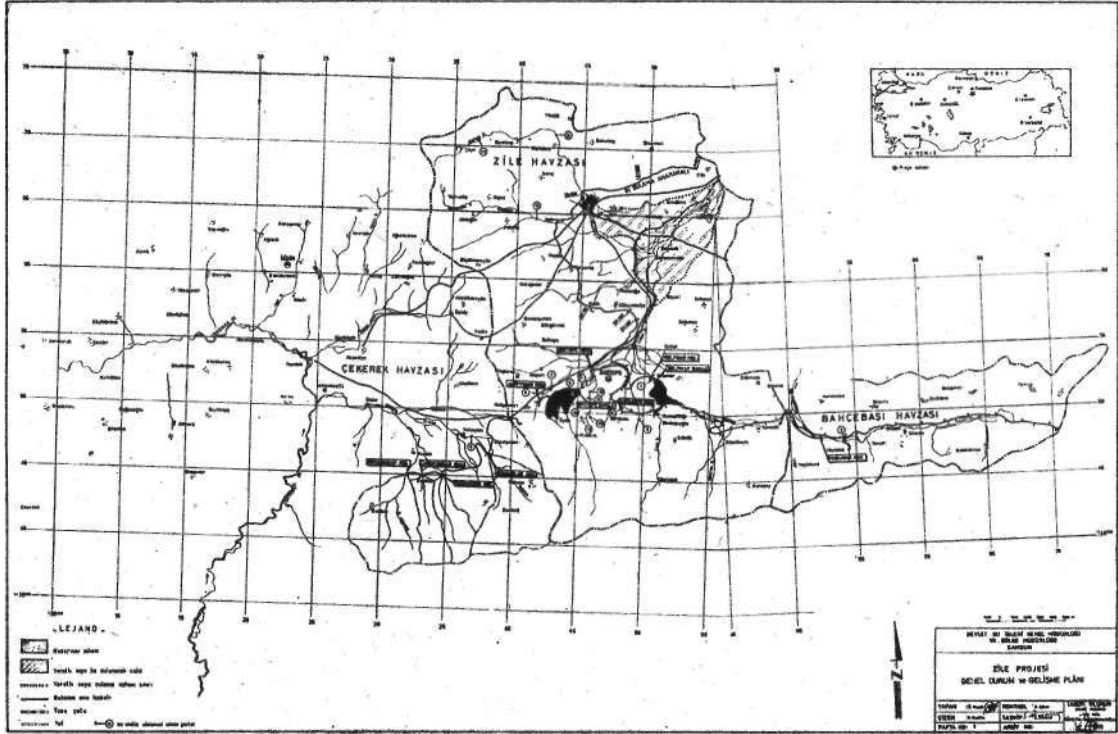
Orta Karadeniz bölümünün iç kuşağında, Yeşilırmak veya kollarının içlerinden aktığı hemen hemen birbirine paralel, genel uzanırları doğu-batı doğrultusunda olan tektonik çukurluklar bulunmaktadır. Bunların en önemlilerini kuzeyden güneye doğru sıralayacak olursak;

- 1- Niksar-Erbaa-Taşova çukur alanı,
- 2- Ezinepazar oluşu ile batıda Geldiklân ovası,
- 3- Gülüt-Turhal-Çivril oluşu,
- 4- Kazova-Zile çukur alanı
- 5- Silisözü oluşu-Boztepe-Maşat-İğdir çukur alanı'dır.

Bu çukur alanların aynı doğrultuda olmasını sahada önceden meydana gelen tektonik olaylara bağlamak mümkündür. Alp kıvrım hareketlerinin bu bölgede güneyden kuzeye doğru oluşu antiklinal ve senklinerlerin uzanışının batı-doğu yönlü olmasını sağlamıştır. Sonraki epirojenik hareketler ve tektonik olaylar sebebiyle bu uzanırlarda hafif sarpmalar meydana gelmiştir.

Araştırma sahamızı teşkil eden Silisözü oluşu, Orta Karadeniz bölümünün İç Anadolu bölgesi sınırına en yakın olanıdır. Bu çukur alan, kuzeyde Kazova depresyonunu güneyden sınırlayan Akdağlar ile güneyde Deveci dağları arasında 20 km. uzunluğa sahip olup, adını içerisinden akan Silisözü deresinden almıştır. Doğuda Yağcımsa köyü civarında başlayan bu oluk, batıda Zile ovası güneyindeki Boztepe çukur alanına açılır. Silisözü oluşu ile aynı doğrultuda olan Boztepe çukur alanı ise daha ileride Hitit devrinin önemli bir yerleşim sahası olan Maşatova'ya doğru uzanır ve Çekerek ırmağının içinden geçtiği İğdir çukur alanıyla birleşir (Harita: 1).

* Bu araştırma 15.1.1988 tarihinde Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin II. Araştırma Sonuçları Toplantısında tebliğ olarak sunulmuştur.

Harita: 1 Silisözü oluğunun doğu bölümü (Bahçebaşı havzası) ile bu oluğun batıdaki devamı
(Harita DSI'den alınmıştır).

Çevresiyle birlikte yerini tanıtmaya çalıştığımız Silisözü oluğu, Alp orojenezi sırasında meydana gelmiş bir senklinal olup, daha sonra Oligosen ve Miosen devirlerinde lagün ve kara fasiyesinde tortulanan jipsli depolarla dolmuştur. Bu dolgu malzemesinin sahadaki üst sınırının 1250 m. yüksekliğe çıktığına bakılırsa, halen 1000 metre yükseklikte akan Silisözü deresinin söz konusu jipsli depoların büyük kısmını aşındırarak boşalttığını söyleyebiliriz.

Bu bölgede jeolojik araştırmalar yapan F. Baykal, I I . zaman arazisinin söz konusu sahada az yer tutması nedeniyle Alp orojenezinin başlangıcı hakkında kesin bir şey söylememekle beraber "mevcut çökellik formasyonlara bakarak en mühim Alp orojenik hareketlerinin Eosen den sonra meydana gelmiş olduğunu" belirtmektedir¹.

E. Lahn ise, bu sahada esas Alp kıvrım hareketlerinin Lütésiyan' den sonra ve Oligosene ait jipsli serinin biriktirilmesinden önce sona erdiğini belirtmektedir². Gerçek durum E. Lahn'ın belirttiği gibidir. Çünkü, Oligosene ait depoların birikebileceği senklinal alanının belirtilen devirden önce meydana gelmiş olması gerekir. Zira, Oligosen'den evvel oluşan tektonik oluklar Eosen denizinin bölgeden çekilmesiyle sığ bir lagün veya göl alanı haline gelerek tortulanma alanlarını teşkil etmişlerdir. Biraz önce belirttiğimiz gibi Silisözü depresyonunda Oligosende lagün, Miosende ise kara fasiyesinde tortulanmalar olmuştur. Bu dolgu malzemesini, Paleozoik metamorfik seri ve Jura-Kretase kalkerlerinden oluşan Akdağlar ile güneyde daha ziyade Mesozoik Ofiolitik serininin yaygın olduğu Deveci dağlarından aşınan malzemeler oluşturmuştur. Söz konusu aşınım mahsulü malzemelerin Silisözü oluğunda tortulandığı Oligosen ve Miosen döneminde, iklim çok sıcak ve kurak geçtiği için fazla sıcaklık yüzünden bu dolgu materyali pişerek kiremit kırmızısı rengini almıştır. Çünkü bu seri içerisinde bol miktarda kil bulunmaktadır. Genelde kırmızı renkli kil, kumtaşı, konglomera, çakıl ve jips ihtiva eden Oligo-Miosen seri, oluk içerisinde çoğu yerde yatay durumda bulunmaktadır. Bu özellik bize sonradan meydana gelen epirojenik hareketlerin söz konusu depoları fazlaca etkilemediğini gösterir.

Bu tebliğimizde sizlere sunmak istediğimiz asıl gözlemimiz Silisözü oluğunun doğu bölümünde Karabalçık ve Göçenli köyü arasında meydana

1 Baykal, F. "Zile-Tokat-Yıldızeli Bölgesinin Jeolojik Etüdü" İst. Üniv. Fen. Fak. Der. Seri: B, C. XII, No: 3, s. 191, İst.—1947.

2 Lahn, E. "Yeşihrmak-Kelkit Amenajman Projesi Sahasının Tektonik ve Sismik Durumu." Türk Coğ. Der. Sa: 13—14, istanbul, 1955.

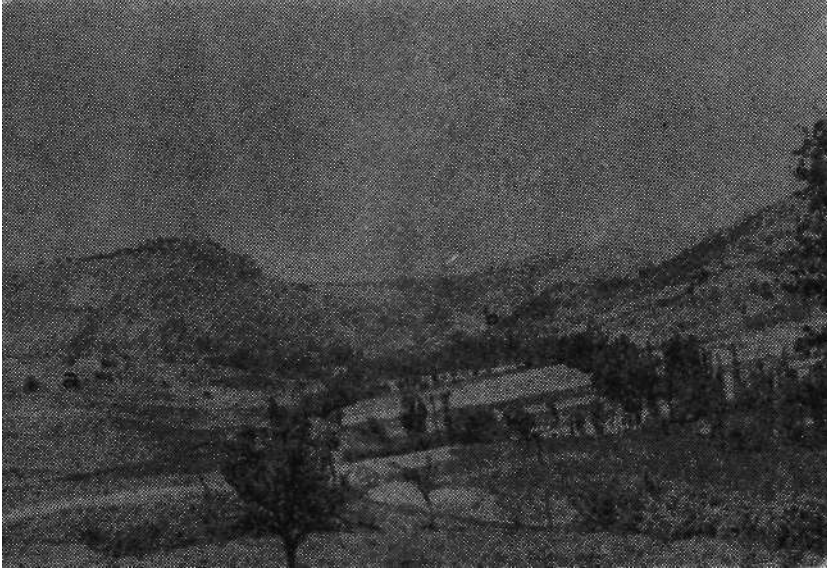
na gelen kapma olayıdır. Pliosen sonlarında şekillenmeye başlayan akarsu sistemi içerisinde Silisözü deresi bu depresyona yerleşerek gevşek dokulu Oligo-Miosen dolgular üzerinde doğudan batıya doğru akmıştır. Aynı dönemde Akdağlar'ın kuzey yamacından doğan zayıf bir dere ise (Bahçebaşı deresi), Kazova'da Yeşilirmak nehrine karışıyordu. Pleistosen'de Karadeniz'in su seviyesinin azalmasıyla kaide seviyesinde meydana gelen değişiklik başta Yeşilirmak olmak üzere sahadaki diğer akarsuların hızla derine ve geriye aşındırma işlemlerine başlamalarına sebep olmuştur. İşte bu sırada yatağını geriye ve derine kazmaya başlayan Bahçebaşı deresi, Akdağlar'ın batı bölümünde geniş yer kaplayan Jura-Kretase kalkerlerini eğimin çok fazla olması nedeniyle derince kazarak 10 km. lik dar bir boğaz açmış (Bahçebaşı boğazı) ve Kazova'ya göre o zaman 600 m. yüksekte akan Silisözü deresini kapmıştır (Resim: 2—3). Kapma olayının gerçekleşmesi sonucunda oluk içerisinde doğudan batıya doğru akan Silisözü deresi, Karabalçık-Göçenli köyü arasında bir dirsek oluşturarak kuzeye dönmüş ve Bahçebaşı deresinin açtığı dar boğazdan akmaya başlamıştır. Kapma yerinin batısında kalan eski akarsu yatağı ise kurummuştur (Resim: 4). Kapılma olayı akarsu sisteminin oluşumu sırasında hızla meydana geldiği için, Silisözü deresi, üzerinde aktığı Oligosen dolguları tamamen boşaltmamıştır. Kapılma sonucu ne olduğunu anlayamadan birden derine gömülen Silisözü deresi, Bahçebaşı deresiyle birleşmiş ve eski yatak kapma dirseğinin batısında yüksekte asılı kalmıştır (Resim: 3—4).

Jeomorfoloji haritamızda "Pliosen dolgu yüzeyi" şeklinde gösterdiğimiz 1000 m. civarında yüksekliğe sahip eski akarsu yatağına daha sonra Deveci dağlarından inen bir dere yerleşmiş ve yöre halkı bu dereye de "Silisözü" adını vermiştir (Harita: 2). Söz konusu dere batıya doğru akarak Zile ovasını sulamak amacıyla yapılan Belpınar sulama barajına kavuşur (Harita: 1). Bu dere çok az su taşıdığı için, oluğun batı bölümünde kuru tarım alanları yoğunluk kazanmıştır. Bahçebaşı deresi tarafından kapılan Silisözü deresi ise, hemen her mevsim yatağında su bulunabilen bir akarsu olduğu için, oluğun doğu bölümünde sulu tarım alanları geniş yer tutmaktadır. DSİ'nin Zile ovası'nı sulama projesine göre³, Incetenli (Mertekli) köyü batısında bu akarsu üzerine yapılacak olan Kuşkayâsı regülâtörü vasıtasıyla eski akarsu yatağını takip eden kanallara su pompalanarak Ekim-Haziran ayları arasındaki devrede Belpınar barajına su temini düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur. Ye-

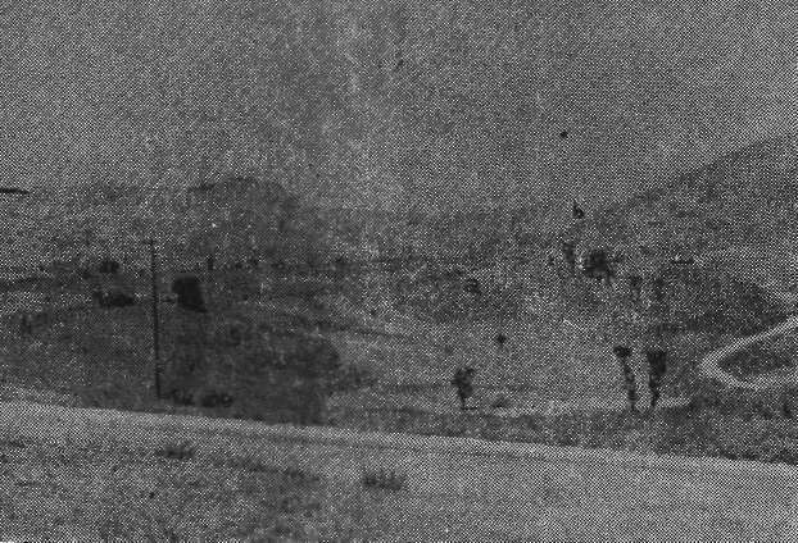
3 Zile Projesi-Belpınar ve Boztepe Barajları Cazibe Sulaması Planlama ve Yeraltısu Sulaması İstikşaf Raporu. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Gn. Md. Yay. Ankara 1973.

Resim 1- Silisözü Oluğunun doğu bölümü. (Kapma yerinin doğusu).

Resim 2: Silisözü Oluğunda Bahçebaşı Deresi'nin oluşturduğu boğaz ve kapma dirseği
a) Eski yatak b) Bahçebaşı boğazı

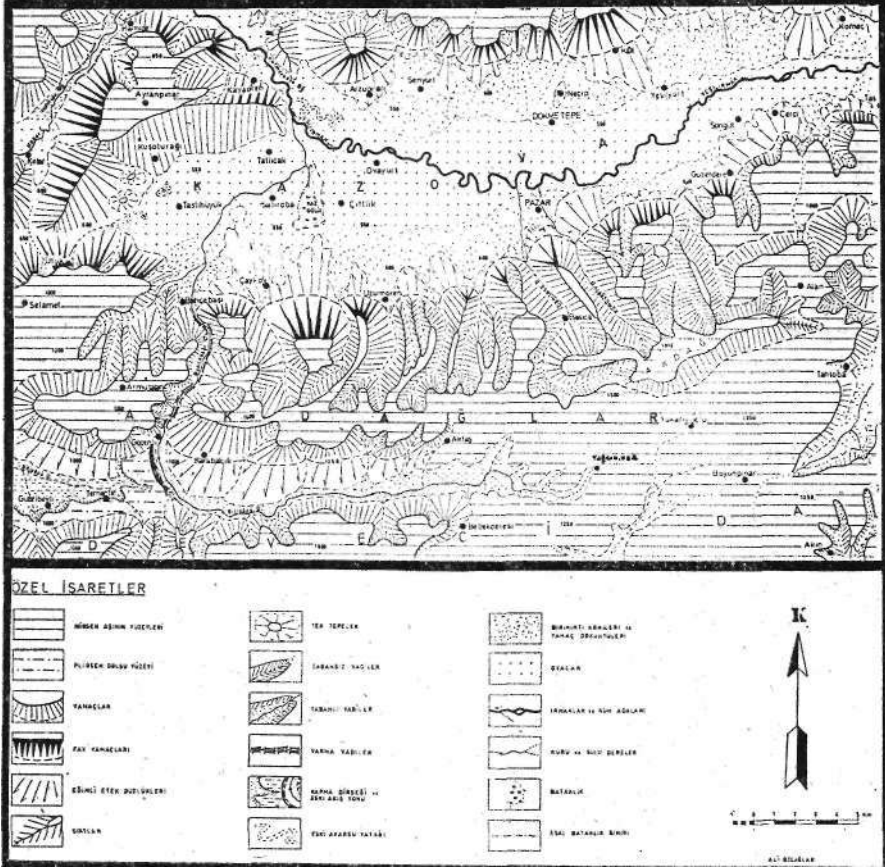
Resim 3: Silisözü olduğunda kapma olayı sonucu yüksekte kalmış eski yatak (Oligo-Miosen dolgular) ve Bahçebaşı boğazı, a) Eski yatak b) Bahçebaşı boğazı

Resim 4: Silisözü oluğunun batı bölümü. (Kapma olay sonucu kuruyan yatak).

Silisözü Oluğu Doğusu ve Çevresinin
Jeomorfoloji Haritası

Harita:2

rinde yaptığımız incelemeler sırasında eski yatak üzerindeki kanal açma çalışmalarını bizzat görmüş olduk. Doğanın başlangıçta yaptığı haksızlığı insanoğlunun sonradan farketmesi ve bunu düzeltmeye çalışması gerçekten ilginç bir durum arz etmektedir.

Silisözü deresinin Oligo-Miosen jipsli depolar üzerinde açtığı vadi, asimetrik bir özellik göstermektedir. Oligo-Miosen depoların geniş yer kapladığı kuzey yamaçları daha az eğimli ve düze yakın olduğu halde, güney yamaçları daha diktir. Silisözü deresi böyle bir vadi içerisinde güneydeki dik yamaçlara yakın olarak dar bir alüvyal yatakta akar. Bu

vadinin yamaç özelliği doğuda silinmeye başlar ve Aktaş-Bebekderesi köyleri hizasında tamamen kaybolur (Harita: 2).

180 km² lik drenaj alanına sahip Silisözü deresinin Kazova'da Bahçe başı köyü civarında ölçülen yıllık ortalama akımı 0.53 m³/sn. dir. En fazla su taşıdığı dönem Nisan ve Mayıs (1.3—1.4 m³/sn), en az su taşıdığı dönem ise Eylül-Ekim aylarıdır (0.09 m³/sn). Akarsuyun Bahçe başı köyü civarında yaz ve sonbahar aylarında kurumaya yüz tutması, Haziran'dan Ekim'e kadar olan dönemde Silisözü vadisindeki tarım alanlarının sulanmasıyla ilgilidir. Akarsu, Oligo-Miosen jipsli depolar içerisinden aktığı için suyu acıdır. Aynı özellik oluk içindeki kaynak sularında da görülmektedir. Yağışların fazla olduğu dönemlerde azami akımı 15 m³/sn (Seviyesi: 90 cm.)'ye ulaşan Silisözü deresi sel karakterli bir akarsudur.

Silisözü oluğu İç Anadolu bölgesine çok yakın olduğu için Karadenizin nemli etkileri buraya fazlaca sokulamamaktadır. Bu yüzden bu sahada iklim ve bitki örtüsü özellikleri İç Anadolu'nunkine benzemektedir. Orman örtüsü yok denecek kadar azalmış olup, step örtüsü egemen duruma geçmiştir.